

venskog jezika na osnovi postojećih izvora daje znatan poticaj i slavenskoj i indoevropskoj poredbenoj znanosti o jezicima.

Nastup svete slavenske braće, njihov veliki rad u korist Slavena jest najznačajniji događaj druge polovice 9. stoljeća. Da bi kršćanstvo u slavenskoj sredini uhvatilo što dublji korijen, Konstantin—Ciril nije štedio ni truda ni muke da prebrodi zamašne teškoće, koje su mu se suprotstavile kod prevođenja Sv. Pisma Novoga Zavjeta i liturgijskih tekstova. Iako bez predradnja, sjajno ih je svladao. Točnosti kod označivanja glasova njegovim pismom nema para. Prvi put se tada slavenski pisalo te je, s pomoću pismenosti, utrt put sudjelovanju Slavena u kulturnom razvoju čovječanstva. Da nije bilo »filologa« Konstantina, ne bi bilo ni staroslavenskog jezika, a bez njega bi u znanosti o jeziku slavenski jezici slabo stajali. Kako je renesansa prijekim okom gledala na *barbarski* srednji vijek, tako su, s 9. stoljeća, sveta braća i njihovo djelo, sad, više sad manje, dospijevali u pozadinu. Probuden smisao za kulturnu prošlost pokraj 18. stoljeća obasjao je to novim svjetlom istine i ljepote. Kulturna tradicija, posebno u ovom slučaju, jest i dandanas zalag slobodi.

Josip Nagy

LIČNOST I NJEZINE KRIZE U KNJIŽEVNOSTI

Poznato je da pisci opisuju život, odražavaju ga, ali ne uvijek pravo; katkada to čine i naopako. Pa ipak njihova slika svijeta najbliža je stvarnosti i njihov opis najautentičniji je odraz ljudskog života. Pravi stvaratelji, bez sumnje, zbiljski prilaze čovjeku i otkrivaju nepristrano njegovu svagdašnjicu. Kako je, međutim, život složena pojava, to će i njihova gledišta i aspekti biti raznoliki. Pokušat ćemo, apstrahirajući od drugih tema, izvući njihova mišljenja i analitičke osvrtne u pogledu ličnosti i njezina ostvarenja. Moram već sada naglasiti da najnovija književnost nije sklona oblikovanju karaktera i klasičnom tretiranju ličnosti.

Kao što i sam naslov pokazuje, dotakao sam se brojnih pisaca i njihovih gledišta, a nešto opširnije iznio sam stanovište Dudinceva i Sagane. Upravo zato što su njih dvoje izraziti predstavnici dviju struja i tumači velikog dijela današnjeg čovječanstva, uglavnom onoga koje traži svoj raj na zemlji: jedni u materijalnom progresu i socijalnoj ravnoteži, drugi u osobnoj sreći koja se pokorava samo zakonima nagona.

U biti dosta složena i tajnovita kao i sam čovjek — jer to i jest čovjek — ličnost se u životu očituje u šarolikom spektru mišljenja, htijenja, i djelovanja, u svijesti i volji svakog pojedinca. Iako pedagogija

i psihologija još nisu na čistu kada je riječ o ljudskoj osobnosti, one se danas slažu — što je jasno i u književnim ostvarenjima našega vremena — da se ljudska osoba pod pojmom ličnosti može i mora promatrati iz više gledišta. Stoga se danas govori o moralnoj, socijalnoj, psihološkoj i dinamičnoj ličnosti. No, u svakom slučaju, pisci otkrivaju čovjeka, razumno individualno biće, slobodno i odgovorno, koje je svejesno ili manje svjesno sebe i svoga života te prema tome usmjerava svoje idejno i praktično djelovanje. Ličnost tako poprima oznake prema svome unutarnjem i vanjskom djelovanju, jer ona je »skup svjesnih predstava o samoj sebi i niza pojava koje je očituju«. U tom smislu, književnici, bez obzira crtaju li oni likove ili ne, rastvaraju ljudske ličnosti, stavljaju ih na kušnju, vode kroz život i oblikuju sad u snažne, idealne osobe, sad u gmizave, popustljive figure bez svjesnog »ja« i karakternih načela. Pod njihovim se perom drobe i rastvaraju psiha i mentalitet, volja i akcija, emocionalni život i socijalne oznake, stupanj svjesnosti i odgovornosti; očituje se i ogleda odnos ljudske osobnosti i svijeta. Književnici, stoga, makar pokušali mimoići risanje karaktera i ličnosti — od čega posebno zaziru ljubitelji »strujanja svijesti« i sljedbenici anti-drame i novog romana — ne mogu u potpunosti izbjeći analizu unutarnjih i vanjskih faktora koji određuju čovjeka i njegovu ličnost. Izravno ili neizravno, oni iznose kako se čovjek, subjekt akcije i reakcije, rijetko pokazuje u svom idealnom liku. Duhovna fizionomija njihovih junaka nije gotovo nikada izraz jedinstvenih snaga, već radije odraz životnih previranja i unutarnjih antinomija ljudskoga bića. U njihovim su djelima, kao što je poznato, uz manje-više izgrađene likove, iznijansirane brojne varijacije, deformacije, lomovi i krize u čovjeku. Sve bi se to dalo svesti na tri osnovne kategorije:

1. ličnost pod teretom unutarnjih sukoba
2. kriza ličnosti pod pritiskom iracionalnoga i instinkta
3. ličnost na udaru vremena.

LIČNOST POD TERETOM UNUTARNJIH SUKOBA

Koliko god, naime, čovjek bio svjestan sebe i svoje osobnosti, to ipak ta svijest i cjelovita ličnost u svom realnom ostvarenju prolaze kroz mučne sukobe unutarnje borbe i nemira. Na praktičnom području gotovo su nemoguća idealna ostvarenja svjesnog i moralno-praktičnog identiteta ličnosti. Život nužno nameće zaplete. Ne može se mimoići ni subjektivna strana ljudske svijesti. Čovjek stvara svoje predstave o samom sebi i svojoj ličnosti. On vrednuje život, stvari i osobe najčešće prema svom osobnom stanovištu. Tu se nužno uvlače različita subjektivistička gledišta određena egzistencijalističkom trpkosti i varijabilnošću životnih zakona ljudske psihe. Čovjek nije »fiksna ideja«, rijetko je »stav« i »zaključak«. Najčešće je »traženje« i »nenalaženje«. U vječitom je razvoju i hodu. Podvojen je između dobra i zla, između ideala i života. U sukobu egzistencijalnih i ontičkih protuslovlja čovjekova ličnost poprima određene obrise iz unutarnjih i vanjskih sukoba ljudske osobe. Naravno, manji ili veći intenzitet svijesti odražava se na praktičnom ostvarenju ličnosti

kakvu susrećemo u literaturi; ona u stvari nije ništa drugo nego svjesni ili manje svjesni izbor životnog stanovišta koje učvršćuje ili još više razbija jedinstvo slobodnog izbora i životne uvjetovanosti.

Još je starom Ovidiju bilo poznato načelo: Video meliora proboque, deteriora sequor. To bi načelo moglo poslužiti za osvjetljenje moralnog pristupa ličnosti u literarnim ostvarenjima koja obrađuju unutarnje sukobe ljudskog bića. No, ne zaustavljajući se samo na moralnim oznakama ljudske ličnosti i njezinim protuslovljima, literatura nam otkriva široki spektar djelovanja i ostvarenja ličnosti koja se ostvarila u društvu i životu uopće od jedne do druge granice vrednovanja, ali uvijek kao rezultanta svojih vlastitih protuslovlja i razmimoilaženja ljudske prirode. Od starih vremena, stoga, do naših dana pisci opisuju sukobe i suprotne težnje u čovjeku. Te težnje očito, kako nam to predstavljaju pisci, razbijaju ličnost, krše je i daju joj nestabilan karakter. Život, naime, mijenja načela, a s njima i jedinstvo ličnosti. U sukobu, opet, sa svojim unutarnjim antinomijama i životnim idealom, čovjek usklađuje svoje nazore i formira svoja stanovišta. On često postaje igračka neumoljive stvarnosti i krutih zakona svoje prirode. Život i njegovi okršaji potenciraju unutrašnje sukobe te još više opterećuju duhovnu fizionomiju literarnih junaka. Rijetke su snažne ličnosti koje se uspijevaju uzdignuti i poći »sigurnim putem«. Većina se, međutim, trsi da pronade »svoj put« u kompromisu životnih razmimoilaženja i svoga svjesnog usmjerenja.

Tu tematiku obrađuju djela brojnih pisaca. Područje im je opširno i raznoliko. Zajednička im je crta u tome što svi otkrivaju unutarnje antinomije u čovjeku i pritisak životnih prilika na izgradnju ličnosti. Stoga u njihovoj interpretaciji život ne teče jednosmjerno i jednoliko nego krivuda, lomi se i sukobljava sa samim sobom. Uz problem jedinstva misli i ostvarenja pojavljuje se i pitanje osobnog i zajedničkog usklađenja vrednota. Društvena angažiranost, ideološke predrasude, kolektivna svijest utječu na zauzimanje stanovišta. Čitav konglomerat životnih tendencija dolazi i u literaturi do svog izražaja. Bilo da je postojana ili izlomljena ljudska ličnost, stoga, odražava na sebi čitav niz oprečnih težnja. I nije samo ono nagonsko, otkrivaju pisci, opasno za moralni lik čovjeka; jednako tako, ako ne i više, leži opasnost u duhovnoj otuđenosti od svog osobnog i društvenog bitka. Upravo na tom širokom području odvijaju se unutarnji sukobi iz kojih rezultira ličnost oscilirajući od skrajne bijede i deformiranosti do snažno izgrađenih likova. Dok jedni žive »u prazno« za ideju ili tipski od moralne hipokrizije do »bezrazložnog čina«, drugi svojim djelom i životom obogaćuju društvo i sredinu u kojoj žive.

Pisci, naravno, s različitih vidika prilaze svojim junacima. Dok jedni vide uzroke i razloge takvom stanju stvari u suprotnosti ljudske prirode, drugi se više obaziru na pojedine oblike intelektualne i osjećajno-moralne neuravnoteženosti; jedni svaljuju krivnju na prirodni egoizam ili odgoj, na nagonske težnje i idejna usmjerenja, drugi otkrivaju da je ličnost složena i slojevita, podvrgnuta promjenama, te njezino ostvarenje ovisno o nizu faktora koji izmiču ljudskoj volji. Hardy, na pr., smatra da je čovjek »nemoćna igračka slučaja i različitih pojava u društvu i prirodi«.

Dreiser u *Američkoj tragediji* potvrđuje da je ličnost nužni proizvod ekonomskih i bioloških zakona; Mauriac se, naprotiv, utječe religioznoj tematici te rađa ličnost u koštacu grijeha i milosti. Dala bi se, dakako, raščlaniti ta skupina, recimo, na Huxleyjev intelektualizam, gdje se sukobljava intelektualno i instinktivno u čovjeku; na problematiku indiferentizma i moralnog pada, kojom se bavi Moravia; na Gideov amoralizam kao rezultat sukoba puritanizma i hedonizma; na Salacrouov psihičko-satirični realizam; na Mauriacov odnos sjetilnosti i vjere; Aragonovo socijalno angažiranje; Millerovo analiziranje američkog društva kroz »strujanje svijesti« dramskih junaka itd.

Ostavljajući po strani njihove nazore i metode kojima oni prilaze analizi ljudske osobnosti, u svih se njih osjeća unutarnji rascjep i mučno rađanje slojevite ličnosti. Ličnost u njihovim djelima nije autentični odraz bitka već sinteza životnih previranja i nemira. Ona, dakako, nosi u sebi težnju da se u životu ostvari, da kao svjesni i odgovorni subjekt prihvati sebe i svoj poziv u životu i društvu, ali istodobno, pod pritiskom unutarne i vanjske neujednačenosti, ta ličnost je rastrgana, podvojena, nestalna i prevrtljiva. Opterećena je, očito, suprotnostima ljudske psihe i egzistencijalne trpkosti u kojoj se očituju lomovi i sukobi.

Ti se sukobi, općenito rečeno, često svode na unutarnji rascjep naravi ili, bolje, na psihički momenat prema kojemu se u čovjeku odražavaju dvije osnovne težnje koje ga razdiru, a s njim i njegovu ličnost. To je psihička potreba čovjeka, kažu, da izide iz samoga sebe, da negdje izvan čovjekove osobe nađe težište i mjerilo svoga djelovanja, skrajnji smisao i opravdanost svoje egzistencije. Ta težnja poduprta teleološkom osmišljenosti svemira vodi nas često do pravoga pojma Boga ili njegova graničnog neodređenog sinonima Apsoluta. Naravno, to je uvjetovano ovisnošću čovjeka, njegovom kontingentnošću. Kad bi, međutim, ostala samo na tome, ne bi bilo rascjepa. Uz spomenutu, naprotiv, u čovjeku se javlja i suprotna težnja vrednovanja i afirmiranja. On traži u sebi mjerila i zakone svoga života i djelovanja. Ne radi se, dakle, više o afirmaciji u odnosu na neki vanjski subjekt, nego u odnosu na samoga sebe. Čovjek naime hoće da on bude mjerilo rada i težište života. On želi da sam diktira svoje akcije i tijek svoje egzistencije. U suprotnosti s prvom težnjom, on sada negira ustaljene okvire koje mu nameću vanjski normativi i prihvaćeni red stvari.

Pod pritiskom tih dviju težnja, koje se paralelno pojavljuju, stoji čovjekova ličnost, smatraju literati. Naravno, oni ne isključuju u svom složenom opusu ni druge aspekte sukoba i razmimoilaženja. Te dvije težnje su, međutim, podloga rascjepa i izvor napora u mučnom rađanju ličnosti. One su, dakle, presudne u formiranju ljudske osobnosti i stalno se pojavljuju i prate čovjeka i njegov rad. Jedna ili druga od njih može pobijediti, ali jedna drugu ne može potpuno istisnuti. Njihov odnos odlučan je za odnos čovjekovih predstava o svojoj ličnosti i njezinoj afirmaciji, tvrdi jedan literarni kritičar. Stoga, čovjek i njegova ličnost, promatrani etički, osciliraju između dva suprotna pola: čovjek je mjerilo stvari, odnosno Apsolut je mjerilo stvari. Od starog relativista Protagore

čovječanstvo se nije od toga mnogo maklo. Književnici su ostali vjerni toj činjenici.

S tim smo upravo došli na glavnu raskrnicu s kojom se susreću mislioci i pisci svih vremena pa i našega. Isticali oni ili ne svoje koncepcije o sudbini ljudske ličnosti s ontičkog stanovišta, oni u svojim djelima daju složenu ljudsku prirodu koja se neminovno sukobljava i sa svojim unutarnjim protuslovljima — u raznim oblicima instinktivnog, intelektualnog i duhovnog — i s vanjskim preprekama. I gledano s etičko-moralnog aspekta, pobijedi li u čovjeku osnovni bitak u skladu s naravnim redom stvari — ostvaruje se moralno dobro; nametnu li se čovjeku njegovi »podosobni slojevi«, kako se izražava Brünner, ili prevlada bahatost duha protivno naravnom redu stvari — nastaje moralno zlo.

Konačno, bez obzira na to pokušavaju li pisci otkriti i negativne strane ličnosti poput Dostojevskog, ili samo ukazuju na njezine lomove i trzaje kao Salacrou, ili nastoje otkriti rascjep ličnosti poput Huxleyja, ili poput Prousta prodiru u čovjekov intimni svijet uspomena, ili pak promatraju čovjeka u svjetlu povijesne nužnosti i socijalnih previranja kao Šolohov, ili s Claudelom postavljaju pitanje grijeha i ljudske sudbine — u svih se opaža dijalektički odnos dviju suprotnih težnji koje realiziraju i nijansiraju osobe u njihovu socio-etičkom smislu. Bernanos, na pr., zalazi u tajnu ljudske unutrašnjosti i otkriva tamo područja milosti i grijeha; Salacrou, naprotiv, razbija ličnost između privida instinktivne naravi i etničkih priznatih normi da bi tako prikazao psihičko satirično lice i naličje čovjeka — i, opet, često nakon burnih avantura obostranog zapleta i unutarnjih razočaranja, doveo svoje junake do ekvilibrija i rehabilitirao ličnost. I tako redom, unutarnji sukobi, suprotne težnje i životni nazori odražavaju se u životu romansiranih junaka i nijansiraju njihovu duhovnu fizionomiju.

LIČNOST POD PRITISKOM IRACIONALNOG I INSTINKTA

Budući da ratio i htijenje karakteriziraju čovjeka i daju mu poseban položaj u prirodi, znamo da se i ljudska ličnost zasniva na tim bitnim oznakama ljudskoga bića. Tamo pak gdje su te oznake zapostavljene ili potpuno potisnute, ne možemo govoriti o potpunoj ličnosti. Gdje je, naime, prevladalo senzitivno i iracionalno, naći ćemo »senzualnu ličnost«. To je zapravo ličnost koja se nije uspjela pronaći. U njoj, naravno, nije nikada došlo do jačih unutarnjih sukoba i traženja sebe. To je ličnost koja se, zaboravivši na svoj osobni bitak, izjednačila, kako to filozofi vele, s podosobnim, infrapersonalnim slojevima u čovjeku ili čak izvan čovjeka. Jednostavnije rečeno, to je onda kad ličnost ne formiraju svijest i odgovornost, razumsko slobodno djelovanje, već senzitivne i senzualne težnje, instinktivno i iracionalno u čovjeku.

Deformirana ličnost pod tim vidom našla je brojne literarne tumače. Tamo od starog vijeka do danas čovjek je uvijek bio tome sklon, stoga su i književni stvaratelji, zadirući u svakodnevni život, zalazili vječito i na to područje. Susretali su tu čovjeka koji je više držao do svoga života nego do određenih načela. Možda više nego ikada prije današnji

čovjek cijeni svoju egzistenciju te u tom smislu zapostavlja esencijalističku problematiku vrednovanja. Osnovno načelo: treba živjeti — nadmašuje sve druge postavke. Nije se stoga čuditi da se suvremeni egzistencijalistički tip bonvivana nametnuo književnim stvarateljima. Književnici pričaju o svom vremenu i svojim prilikama, daju profil svoje generacije. Dok smo u prvom dijelu pokušali svrstati njihove junake pod opći nazivnik »ličnost pod teretom unutarnjih sukoba«, ovdje ćemo se osvrnuti na ličnost koja u smislu egzistencijalističke logike slijedi životne nagone svoga bića. Nasuprot moralistički unakaženim likovima gdje su formalizam i robovanje principu izobličili ili manje-više razbili ličnost, ovdje se osjeća druga skrajnost: nema obveze ni pravila.

Nisu danas rijetki pisci koji svoje junake zatvaraju samo u svoju viziju svijeta i tako filtriraju njihovu ličnost kroz sitno sito svojih nazora nasuprot drugima koji dopuštaju svojim herojima da se »zaraze« i protivnim mišljenjima. Međutim, kod svih se osjeća utjecaj suvremenog mentaliteta. Američka i uopće zapadna literatura iznosi današnji tip čovjeka koji živi i djeluje u smislu svojih osnovnih načela: samo dolar opravdava trud; samo naslada opravdava život. Pod sjenom tih načela prevladava egzistencijalistički oblik mišljenja gdje bitno u principu ustupa mjesto životnoj taktici. Životna se potreba nameće kao glavni faktor i mjerilo svega u životu. Mi ćemo pokušati slijediti ta načela u djelima Françoise Sagan. Iako efemernog značenja na književnom području, ona je vjeran tumač svoje generacije. Sagan je smisao čovjeka potražila u osjećaju i instinktu te tako obojila njegovu ličnost. Ono što pričaju i doživljuju junaci Williamsovih i Millerovih drama, Camusevih i Sartreovih romana to isto s manje filozofskih asocijacija doživljavaju junakinje Saganinih pripovijesti.

Kako čovjek, međutim, a s njim i njegova ličnost, prekoračuju razliku između psihičkog i materijalnog, to se u njemu istodobno odražava instinktivno i spiritualno. I upravo ono instinktivno, što se više udaljuje od samoga bitka ličnosti, to više postaje podosobno, manje osobno. Ako se pak to nametne našem »ja«, subjektu svijesti i odgovornosti, onda osoba u etičkom smislu, kao ličnost, sve više odumire, ustupa mjesto infrapersonalnosti. Za to se upravo odlučila Françoise Sagan. Njezine junakinje ne misle nego osjećaju; mišljenje je za njih irelevantno. Život je sreća, osjećaju one, sreća je zadovoljstvo, zadovoljstvo je ispunjenje instinktivnih težnja. Tako dolaze do zaključka, ukoliko one uopće zaključuju: život je ostvarenje osjećajnih i nagonskih zahtjeva, biološko egzistencijalnih potreba.

Ličnost je tu gotovo ontički ugrožena, tj. kao osoba, svjesni, slobodni i odgovorni subjekt akcije. Gdje ne vlada razum, svijest i sloboda, tu se ne može govoriti o ličnosti. Ostavši, dakle, na granici iracionalno-osjetilog, Sagan ne suočava svoje junake s osnovnim pitanjima ljudskoga bića. Zatvorivši se u uski krug emocionalno-osjećajne prirode, ona izbjegava svaku obvezu te smatra zajedno sa svojim junacima da nije ni za što odgovorna.

Rođena u Francuskoj 1935. Sagan je gotovo vršnjakinja mladeži za koju je Epoha pisala upravo onih godina kad su se pojavili njezini prvi

romani: »To je mladež rođena u ratu, amoralna, okrutna, samoživa i drska, ne vjeruje ni u što.« Sagan je doista opravdala tvrdnju Epoche. Mlada je književnica tumač slatkog života. Glavni junaci njezinih romana odriču se drugih ambicija.

Françoise Sagan je književno ostvarenje jedne generacije, tvrdi Moeller, kojoj su teške prilike poljuljale vjeru u život, u čovjeka, u ideale i u Boga. Ratna pustoš i poratne prilike, dehumanizacija i strah pred budućnošću duhovno su osiromašile čovjeka ugrozivši mu i samu egzistenciju. Evropa je u strahu, svijet pred vizijom novih ratova. Mladež je posumnjala u ideale svojih roditelja, svoje nije našla. »Mi smo generacija bez sreće, bez ognjišta i bez do viđenja«, zdvaja u prvim poratnim godinama njemački pjesnik Borchert. »Naša je ljubav, kaže on, surova, naša mladost bez mladosti. Mi smo generacija bez zaštite.«

U toj generaciji našla se i Franka Sagan. I u toj mučnoj situaciji, pred jazom tjeskobe i očaja, ona će se uteći životnoj sreći. Potražit će smisao i sadržaj u apsolutnom predanju instinktu. Možda je podsvjesno mislila na taj način povratiti vjeru u život. Poput svojih velikih prethodnica George Sand, George Eliot i Colette, ona će dati prednost osjećaju i ljubavi pred razumom i razložitošću. Pod vidnim utjecajem Santreovih i Gamusevih romansiranih tipova, koji svojim životom potvrđuju filozofske postavke svojih autora, Saganine junakinje, u istom stilu s daleko manje filozofije, pričaju o indiferentizmu današnjeg čovjeka prema moralnim i duhovnim vrednotama. Poput Camuseva *Stranca* i Montherlantovih *Neženja* junaci Saganinih djela ne trude se da izgrade svoju duhovnu fizionomiju.

Ne primjećujući u sebi okvir ličnosti ni njezine zakone, ne zbog toga što to nisu našle, nego stoga što su to jednostavno izbjegle, Cecilija i Dominika, junakinje romana *Dobar dan tugo* i *Izvjestan osmijeh*, odriču se dužnosti i odgovornosti, ostaju samo senzualna bića. Cecilija je, piše Moeller, mala životinja, okrutna i nepovjerljiva, koja se navikla na određene oblike uživanja gdje se zadovoljstvo pobrkalo s ljubavlju, ljubav s poljupcima i slatkim riječima koje se sutradan zaboravljaju. Sagan je, očito, ovijena nimbusom hedonizma, svjesno potisnula ličnost iz svojih junaka te se ne usuđuje izvesti ih iz privida života. U tom pogledu je značajan jedan dijalog Luke s Dominikom. Ja doista spadam, kaže Luka, u one ljude koji su ubili u sebi jedan dio svoje vitalnosti, koji postavlja pitanje: »Što si učinio od svoga života, što želiš od njega učiniti?« Pitanje, nastavlja Luka, na koje sam samo mogao odgovoriti: »Ništa«. I Dominika se na mahove osvješćuje te spoznaje u sebi jedno drugo »ja«. Ona mu se, međutim, uklanja da bi mogla slobodnije živjeti.

Pri tako shvaćenom životu, kako ga je Sagan shvatila, tj. da je on ostvareno zadovoljstvo i naslada, nameće se pitanje: jesu li Saganini junaci pronašli svoju sreću i zadovoljstvo? Očito, bilo bi pogrešno predbacivati Saganu da ne poznaje ljudsku prirodu ili da je svjesno iskrivila sliku svoga vremena i svoje generacije. Ona je, bez sumnje, površinski prišla čovjeku, ali je na njegovoj površini našla dovoljno materijala da stvori zaista realnu sliku o životu i ljudima svoga vremena.

Ne može se, očito, zanijekati da je čovjeku potrebna životna razonoda, ispunjenje njegovih osjećaja i zadovoljenje životnih potreba; njegovo emocionalno i sentimentalno-instinktivno zadovoljstvo obogaćuje njegovu osobnost. Gornje se pitanje, međutim, odnosi na egzistencijalno-osobno usrećenje čovjeka u ostvarenju njegove ličnosti.

Bježeći, kako smo u početku pokušali shvatiti Sagan, ispred straha i očaja svoje generacije: Sartreove »mučnine«, Camuseva »apsurda«, i Jaspersova »taedium-a vitae«, ona se utekla osjećaju i instinktu. Međutim, tražeći samo u tome rješenje, ona je nužno došla na Camusevo načelo: Život to više vrijedi živjeti što nema smisla. Zato će ona otkrivajući sve dublji besmisao, pri tako shvaćenom životu, pronaći strahovitu dosadu i prazninu absurda. Spoznat će i ne misleći na to da promašena ličnost uzvraća nemiro i nezadovoljstvom. Njezini romani zato vrve sumornim i tjeskobnim riječima. Dominika će priznati otvoreno da se ona i njezin život nisu pronašli. To se osobito opaža u onim lucidnim trenucima kad razumna priroda ne osjeća gotovo nikakvu radost u zadovoljenju osjećaja i nagona. Zato se steže srce pred onom ledenom misli: »Duga je tuga život kojim se putuje u smrt.«

Koliko god filozofija Franke Sagan izgledala iracionalna, u njoj se odražava strahovito lucidno privid života kako ga doživljuje naša generacija. Čovjek se vječito kršio pod teretom toga privida. Strast za užitkom i doživljajem naginjala je uvijek hedonizmu. Bilo je to poznato Epikuru i Horaciju, Anakreontu i Safi, Boccacciu i Goetheu, poznato je, dakako, i suvremenim piscima. Književnost se, čini se, ne može toga odreći dok bude zbiljski prilazila čovjeku. Camus je negdje zapisao: samo naslada opravdava život. Nije to njegova misao. Misao je to čovjeka u čijim se očima život pričinja »drugaciji«. Upravo taj privid ruši ontičku i etičku postojanost i vrijednost ličnosti. Nasuprot staroj kršćanskoj misli da je veličina čovjeka u nesebičnoj ljubavi i žrtvi, on još uvijek nosi u sebi duboko egoističnu strast za užitkom. Literatura to ne može prešutjeti.

LICHNOST NA UDARU VREMENA

Čovjek je društveno biće. On nije i ne može biti jedan zatvoreni krug. Nužno je upućen prema van. Njegova osobnost ne guši niti narušava njegovu društvenu svijest. Dapače: ja je nužno upućeno na ti. Očito, ličnost se ne razvija sama za se ili sama u sebi. Ona ovisi od svoga zalaganja; ostvaruje se i formira u zajednici, u doticaju sa sredinom i drugom ličnosti. Ona nije nešto jednom za uvijek dano ili stvoreno, nego trajno nedorečeni izraz ljudskog duha i egzistencijalnih previranja. Društvo i sredina sa svojim mentalitetom i nazorom ostavljaju na čovjeku i njegovoj ličnosti svoj snažni biljeg. Stoga, uz unutarnje sukobe i lomove pod udarcima nagona i bahatosti duha, čovjeku i njegovoj ličnosti, i to zapažaju pisci, prijete i izvanjske prepreke. Jedna od takvih prepreka jest upravo suvremeni mentalitet gdje materijalni progres i vanjština imaju glavnu riječ. »Još malo pa će se reći da čovjeka čini odijelo ili vlastiti automobil«, govori jedno misaono lice iz suvremene književnosti. Korupcija i pragmatizam nisu strani današnjoj literaturi. Precjenjivanje

materijalnih vrijednosti, alienacija čovjeka, automatizacija društva, tehnokracija, dogmatske ideološke postavke, birokratizam i hijerarhijsko vrednovanje ljudi ozbiljna su vanjska i stvarna zapreka afirmaciji ličnosti.

Tehnička postignuća i automatizacija života ostavljaju iza sebe dojam da im je do toga da i čovjek postane neka vrsta dugmeta u rukama svemoćne tehnike. Sve bolje organizirano društvo, u težnji za savršenim funkcioniranjem, čini se da popušta toj kušnji. Čovjek i njegova ličnost postaju objekt društvene funkcionalnosti. Svijest o neotudivim svojstvima osobe i njezino pravo na afirmiranje vlastite ličnosti uzmiču pred sve jačom tehnokratskom civilizacijom. Dok svijet, na pr., obožava čovjeka i u njemu gleda konačnu točku evolutivnog razvoja, to ipak u društvenom životu i svakodnevnom radu zaboravlja, često, ocijeniti čovjeka bar koliko par aparata za brijanje. »Neka bude stvari, a tko će se njima služiti, to je posljednja briga«, govori direktor Drozdov u jednom suvremenom Dudincevu romanu. Čovjek kao čovjek, tj. kao osoba i pojedinac, ne znači ništa, rezonira Drozdov. Njegova vrijednost, smatra on, proizlazi iz njegove uloge, položaja, proizvodnje, ideološkog poimanja i njegova doprinosa ekonomskom životu društva. Na žalost, nije to misao samo Drozdova i njegova klana.

Tu je, dakle, ozbiljna zapreka pravilnom razvoju čovjeka. Malo koga zanima duhovni profil ličnosti.

Takva gledišta dovode do poniženja i dehumanizacije. Krivo prihvaćena i jednostrano usmjerena svemoćna tehnika i potrošačka civilizacija prijete zapostavljanjem kulture i duhovnim osiromašenjem čovjeka.

Istu stvar, duhovno osiromašenjem čitave jedne generacije i strahovito iznakaženje ljudske ličnosti opisuje Norman Mailer pod jednim drugim vidom, pod pritiskom ratnog vihora; Vercors poniženje čovjeka i lom kulture pred bahatošću übermenschizma. Marcuse, opet, u svojim studijama i esejima otkriva kako današnje prilike, ideološke postavke i tehnološko-distributerski procesi proizvodnje i konzumacije negativno utječu na stvaranje zdrave psihe i izgradnju ličnosti do te mjere da otuđuju čovjeka od njegova autentičnog bitka.

Suvremeni mentalitet i društvene strukture predstavljaju ozbiljnu zapreku razvoju ličnosti. Svjedoci smo, zapaža Robert Jung, u svojoj knjizi *Budućnost je već počela*, sve većeg raskoraka između kulture i civilizacije, između onoga što uzdiže i oplemenjuje čovjeka, izgrađuje njegovu svijest, kompletira smisao i ličnost i onoga što čovjek oko sebe tvori i izgrađuje. Više no ikada prije ljudi su danas iskoristili svoje sposobnosti i ponosno izgovorili riječ progres. Ali sav svoj naglasak stavili su, čini se, na tehničko-materijalni napredak. Drevna kultura i humanistički odgoj, toliko potrebni današnjem čovjeku, našli su se u sjeni daleko nadmoćnije civilizacije. U tome se krije velika opasnost za samoga čovjeka, upozorava Huxley u svom Divnom novom svijetu i Tomas Eliot, da ne nabrajamo druge, u svojoj *Pustoj zemlji*. Opasnost otuđenja, alienacija čovjeka od njegovih iskonskih datosti, od intimne psihe i zakonitosti njegova bića — najveća je, očito, opasnost za čovjeka i društvo. Vanjski napredak bez unutarnjeg uzdizanja i izgradnje sličan je čovjeku koji pliva u silnom bogatstvu,

znanju i snazi, a u duši je pokvaren, strahovito pokvaren. U njemu se rađa rušilačka strast i neslomljiva bahatost.

Ozbiljno upozorenje na tako opasne tendencije suvremenog društva i nepovoljne prilike za zdrav odgoj ličnosti iznosi već spomenuti Dudincev u svom romanu *Ne živi čovjek o samom kruhu*.

Vladimir Dudincev naš je suvremenik; živi u Moskvi sa ženom i dvije kćeri. Opisuje život suvremenog materijaliziranog čovjeka kojemu je rad idol, ali, kako on hoće, birokratiziranog, otuđenog čovjeka, koji postaje ne subjekt nego objekt svoje civilizacije i svoga rada, društvenih odnosa i proizvodnje. Godine 1956. pojavio se njegov roman, s naslovom iz Matejeva Evanđelja, *Ne živi čovjek o samom kruhu* (Ne hljebom jedinem). Upravo u tom romanu autor iznosi opasnosti i prepreke koje stoje na putu zdravom razvoju čovjeka i njegove ličnosti u suvremenom životu. To su u prvom redu vanjske zapreke i smetnje koje proizlaze iz idejno-ideoloških sustava, jednodimenzionalnosti društva, javnog mišljenja, birokratskog sistema, političkog pritiska itd. Suočivši se tako s raznim oblicima vanjskog i vremenskog pritiska na pravilan razvoj ličnosti, Dudincev je pokušao rehabilitirati čovjeka i upozoriti da je upravo on kao osoba, razumno individualno biće, svjesno i odgovorno — pokretač zdravih odnosa i općeg napretka. Nema pravog humanizma, smatra on, bez punog poštovanja i priznanja ljudske osobnosti i njezinih neotuđivih prava u životu. Društvo nužno upada u pragmatizam i kaste kad dopušta da se pojedinac izgubi u totalitarnom organizmu te postane neka vrsta predmeta i proizvodnog stroja.

Dudincev je u stvari iznio suprotna gledišta o čovjeku i njegovoj ličnosti. Gledište već spomenutog Drozdova koje čovjeka dehumanizira podvrgavajući ga zakonima ekonomike i funkcionalnosti društvenih sustava. »Ja gledam na čovjeka samo kakav je radnik; ja sam samo radnik«, izjavljuje Drozdov. U skladu s tim on formira svoju koncepciju o pojmu čovjeka. Čovjek je za nj samo produktivna mašina koja se pokorava svom »šoferu«. Ličnost u njegovim očima gubi smisao. Ako postoji, to je neka kolektivna ličnost, ličnost, zapravo, direktora Drozdova. Njegova misao i volja treba da prožimaju običnog čovjeka. On zahtijeva apsolutnu pokornost volje i razuma: da se misli, živi i osjeća prema njegovu kalupu. Zato ga pita Nađa, njegova druga žena: »Poštuješ li ti ikoga osim sebe?« On na to šablonski odgovara: »Kolektiv je pametniji od svakoga genija.«

Nasuprot Drozdovu koji zapostavlja i priječi svjestan i slobodan razvoj čovjeka, javlja se glavni junak romana, Dmitrij Aleksijevič Lopatkin, branitelj ljudske ličnosti i njezinih neotuđivih prava. Istini za volju Lopatkin nije tako snažno okarakteriziran kao Drozdov, ali je, očito, pobornik suprotnog gledišta. Lopatkin je naime pronašao mašinu i ne može je plasirati, jer, prema Drozdovljevu stajalištu, on mora ostati mašina. Kolektivni mozak birokratiziranih stručnjaka, zadojen drozdovštinom, ne priznaje ni Lopatkinu ni njegovoj mašini stvarne kvalitete. Međutim, snaga njegove ličnosti, intelekt i upornost volje nameću ga okolini.

Lopatkin nosi u sebi stvaratelja, čovjeka individualne ličnosti s njezinom sviješću i odgovornošću. Spreman je da se odupre pritisku vremena i prilika. Svjestan je svoga poziva pred svojim narodom i samim sobom. Iako su prilično nejasni motivi i »iskra vjera« koju Lopatkin cijeni više nego posljednju koru kruha, Dudincev i njegov junak temelje opstojanost ličnosti na samom pojmu čovjeka. Čovjek za njih nije mašina nego tvorac mašine. »Ja radim mašinu, kaže Lopatkin, i podvrgavam je zakonima maksimalnog iskorištavanja.«

Svjestan da čovjek nije samo materijalan, Lopatkin traži i otkriva u njemu dobrotu i vjernost. »Bez njih se ne može živjeti. Ja vjerujem u njih«, kaže on. »Ma kako da sam gladan, dat ću svoj kruh za iskru vjere.« I dok je on, vjeran svojim idealima, poput heroja, ističe jedan literarni kritičar, svojom ličnošću divovske snage krčio put nečemu što će poslužiti mnoštvu ljudi, osjećao je i drugu stranu ljudske ličnosti koja se krši pod pritiskom vremena. Stoga se pojavljuje starac Busko koji ga podsjeća, kao ono Mefistofeles doktora Fausta, da je za pare prodao dušu.

Zapažajući dobro duh modernog vremena i pritisak suvremenog mentaliteta na čovjeka i njegovu osobnu izgradnju, Dudincev je uz oštre sukobe i krize ličnosti u sukobu s vremenom i vanjskim pritiskom naglasio neotuđivu ulogu pojedinca, znači i snagu njegove slobode i odgovornosti uz njegov, dakako, nužni odnos prema zajednici. Osnovna misao romana odvija se na liniji: čovjek je društveno biće, otvoreno prema suosobama, ali u sebi i pred društvom ostaje slobodan i odgovoran. Kao takav on je subjekt života. Nitko nema pravo na njemu vršiti nasilje. Izgrađujući sebe, on izgrađuje društvo. »Ulicom ne idu očice i bundice«, ističe Lopatkin, »nego okarakterizirane ličnosti.« Čovjek ne smije postati automat društvene funkcionalnosti, smatra on. Ta će misao rehabilitirati Nadu i suca Bođina koji se ne slaže s osudom Lopatkina i izjavljuje: »Ja ne mogu biti slijepi izvršitelj.«

Suprotstavljajući se tako otvoreno pragmatičnom poimanju čovjeka, grubom materijalističkom mentalitetu i tiranskoj drozdovštini, Lopatkin u ime autora ističe: »Čovjek nije rođen za to da u ime masne hrane trpi poniženja, da laže i izdaje, čovjek mora da bude komet i radosno snažno da svijetli ne plašeći se da će pri tom izgorjeti.«

Drago Šimundža